

*Sevda Məzəhim qızı SÜLEYMANLI*  
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı

## AZƏRBAYCANDA İDXALIN STRUKTURUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

### *Xülasə*

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkəmizdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində inkişaf özünü büruzə verir. Həm də inkişaf dinamik xarakter daşıyır, fəaliyyət sahələrinin nəticəli göstəriciləri yüksəlir, respublikada şaxələndirmə siyasəti həyata keçirilir, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşmasına diqqət getdikcə güclənir, idxaldan asılılıq səviyyəsi aşağı düşür.

Məqalədə respublikamızın xarici iqtisadi fəaliyyətində böyük rol oynayan idxalın strukturunun təkmilləşdirilməsi, daxili bazarın məişət əşyaları seqmentinin formalaşmasında idxalın rolu, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi kimi mühüm məsələlər öyrənilir.

*Açar sözlər: istehlak, məişət əşyaları bazarı, formalaşma, idxal, azaldılma, valyuta axını, şaxələndirmə, ixracı olmayan, potensial, səmərəli, istifadə, dinamik inkişaf.*

### *Giriş*

Respublikamızın dünya təsərrüfatına inteqrasiyasının güclənməsi nəticəsində onun ixrac potensialı xeyli artmış, idxalı əvəzləyən ixracyönlü siyasətin həyata keçirilməsi obyektiv reallığa çevrilmişdir. Bu istiqamətdə qarşıya çıxan məsələlərin həlli bir çox nəzəri-metodoloji problemlərin araşdırılmasını, konkret praktiki təkliflərin hazırlanılmasını tələb edir. Məhz buna görə məişət əşyaları istehsalı üçün ölkəmizdə böyük potensialın olması, onlardan səmərəli istifadə hesabına istehlak bazarının bu sektorunun idxaldan asılılığının azaldılması respublikamızdan valyuta ixracının azaldılmasına kömək edəcəkdir.

### **İdxalın əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsi məsələləri**

Azərbaycanda son illərdə sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən bir sıra dövlət proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində respublikamızda ixrac əməliyyatlarının miqyası xeyli genişlənmiş, idxaldan asılılıq səviyyəsi isə azalmışdır. Statistik məlumatlardan göründüyü kimi, əgər 2005-ci ildə respublikamızın daxili bazarının ərzaq bölməsində idxalın xüsusi çəkisi 63% təşkil edirdisə sonrakı illərdə bu göstərici 61,0%, 2010-cu ildə 23%, 2015-2019-cu illərdə 13%-ə bərabər olmuşdur. Daxili bazarın digər seqmentlərində də idxalın azalması meylilə özünü büruzə verir.

Lakin bu heç də o demək deyildir ki, respublikamızın daxili bazarının bütün sektorlarında idxalla əlaqədar problemlərin hamısı həll edilmişdir.

Mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək məqsədilə Azərbaycanda mal qrupları üzrə idxalın ümumi strukturunu nəzərdən keçirək. (cədvəl 1).

Rəqəmlərdən göründüyü kimi idxalın strukturunda məişət əşyaları aparıcı yerlərdən birini tutur. Belə bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, hazırda Azərbaycanda daxili bazarın məişət əşyaları seqmenti tam olaraq idxal əsasında formalaşır və əhalinin bu məhsullara olan artan tələbatı ödənilir. Azərbaycanda hazırda demək olar ki, məişət texnikasının istehsalı yox səviyyəsində olduğuna görə bu məhsullar 15-dən çox dövldən respublikamıza gətirilməklə daxili bazarın müvafiq seqmenti formalaşır. Ümumi tanışlıq üçün qeyd edək ki, daxili bazarlarda məişət əşyalarına tələbat əsasən iki mənbə hesabına ödənilir. Birincisi, yerli istehsal hesabına, ikincisi xarici ölkələrdən idxal əsasında. Birinci yol inkişaf etmiş ölkələr və yeni sənaye dövlətləri üçün xarakterikdir. Çünki bu dövlətlərdə məişət əşyaları istehsalında böyük tarixi təcrübə və mütərəqqi texnologiyalar vardır. Qeyd etdiyimiz dövlətlərdə istehsal olunan məişət əşyaları rəqəbat qabiliyyətli olduğuna görə onlar dünya bazarında əksər dövlətlər tərəfindən idxal olunur və əhalinin bu əmtəələrə tələbatı ödənilir.

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında mal qrupları üzrə idxalın əmtəə strukturu (%-lə)

№	Mal qrupları	2014	2015	2016	2017	2018
	Cəmi	100	100	100	100	100
1	Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	1,6	1,5	2,1	2,9	2,4
2	Bitki mənşəli məhsullar	4,6	5,0	7,0	6,4	4,9
3	Heyvan və bitki mənşəli piylər və yağlar	1,0	0,9	1,7	1,7	1,2
4	Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	9,7	7,5	7,8	8,4	6,3
5	Mineral məhsullar	4,9	2,4	3,9	4,7	6,7
6	Kimya sənaye məhsulları	5,8	5,6	8,1	7,5	7,1
7	Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan mallar	3,3	2,8	4,4	4,9	4,2
8	Emal olunmamış gön, aşılammış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məlumatlar	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
9	Oduncaq, matorlar və onlardan hazırlanan məmularlar, hörmə məhsulları	1,4	2,5	2,2	2,4	2,6
10	Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmullatlar	1,3	1,0	1,4	1,6	1,4
11	Toxuculuq materialları və məmullatları	1,1	1,0	3,7	3,6	3,8
12	Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çalıklar, lələklər, süni güllər	0,1	0,1	0,9	2,2	2,0
13	Daş, gips, sement, asbest, sluyda, keramika və şüşədən məmullatlar	1,9	2,3	2,3	2,2	2,0
14	Mirvari, qiymətli və ya az qiymətli daşlar, qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmullatlar, bijuteriya, sikkələr	4,4	0,1	0,3	0,4	7,3
15	Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmullatlar	13,6	18,3	14,0	11,1	11,3
16	Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatlar	26,1	26,7	22,7	20,3	20,6
17	Quru nəqliyyat vasitələri, üzən nəqliyyat vasitələri	8,8	7,7	9,3	6,8	6,1
18	Optik, fotoqrafik, kinematoqrafiya, ölçü, məişət, tibbi alət və aparatlar, saatlar, musiqi alətləri	3,1	2,6	2,3	2,0	1,9
19	Müxtəlif sənaye malları	2,0	2,2	2,3	2,7	2,6
20	Məişət əşyaları	5,1	9,7	8,2	9,4	7,6
21	İncəsənət əsərləri, kolleksiya əşyaları və antikvariat	0	0	0	0	0

Cədvəl Azərbaycanın Xarici Ticarəti statistik məcmuəsi əsasında tərtib edilmişdir. Bakı, 2019, səh. 49-55.

Dünya bazarının və ayrı-ayrı ölkələrin daxili bazarlarının məişət əşyaları segmenti əsasən ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya, İtaliya, Türkiyə, Çin, Almaniya və s. sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə istehsal olunmuş məhsullar əsasında formalaşır. Eyni vəziyyət Azərbaycanın daxili bazarında da özünü büruzə verir.

Azərbaycanın Xarici Ticarəti statistik məcmuəsindən aydın olur ki, respublikamızın daxili bazarının idxal hesabına məişət əşyaları ilə təmin olunması coğrafiyası on beşdən çox dövləti əhatə edir. Ölkələr üzrə əsas məişət mallarının idxalından görüldüyü kimi, yalnız 2018-ci ildə məişət əşyalarının idxalı hesabına respublikamızdan xaricə 11,465,9 min ABŞ dolları məbləğində valyuta axını baş vermişdir.

Təhlil göstərir ki, Azərbaycanda lüks məhsullara tələbat dinamik olaraq artıq (cədvəl 2). Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, məişət əşyalarının strukturunda paltaryuyanların və oturmaq mebellərinin idxalına daha çox vəsait sərf olunur. Həm də daxili bazara son illərdə daha çox paltaryuyanlar daxil olur. Hazırda ölkə əhalisinin paltaryuynlara tələbatı 14, oturmaq mebellərə ehtiyacı isə 13 ölkədən idxal əsasında ödənilir. Bu ehtiyacın xeyli hissəsi MDB-nin hesabına ödənilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, MDB məkanında istehsal olunan məişət əşyaları xarici dövletlərdəki eyni texnikadan geri qaldığına görə onlara dünya bazarında tələbat nisbətən azdır. MDB məkanında məişət əşyalarını istehsal edən şirkətlər mənşəyinə görə bu iqtisadi inteqrasiya birliyinə daxil olan ölkələrə mənsub olmasına baxmayaraq onlar Asiya və Avropa bazarları üçün də məişət texnikası istehsal edirlər.

Azərbaycanın daxili bazarı üçün idxal olunan əmtəələrin, o cümlədən məişət əşyalarının idxalında İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) daxil olan dövlətlər irəlidi gedirlər.

2018-ci ildə respublikamızın ümumi idxalının 50,2%-i İƏİT ölkələrinin, 41,3%-i isə Asiya - Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin payına düşür. (cədvəl 3). Eyni vəziyyət məişət əşyalarının idxalında da özünü büruzə verir.

Cədvəl 3

Azərbaycanda ölkə qrupları üzrə idxalın strukturu (%-lə)

Ölkə qrupları	2014	2015	2016	2017	2018
Müstəqil Dövlətlər Birliyi	22,7	21,3	25,4	27,3	25,0
Avropa İttifaqı	33,8	31,9	25,6	22,1	20,3
Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	36,0	33,5	39,0	39,8	36,0
İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	18,5	15,1	17,8	20,1	20,3
Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Uğrunda Təşkilat	5,6	4,1	4,0	6,2	5,0
Neft ixras edən ölkələrin təşkilatı	2,6	2,1	3,1	3,5	4,3
İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı	20,0	17,1	19,9	21,9	22,0
Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	35,0	41,1	42,5	41,8	41,3
Cənub-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası	1,4	2,5	4,0	2,1	2,2
İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı	58,6	63,1	51,7	49,3	50,2

Cədvəl Azərbaycanın Xarici Ticarəti statistik məcmuəsi əsasında tərtib olunmuşdur. Bakı -2019, səh. 31.

Həm də ölkəmizin ümumi və məişət əşyalarının idxalında Çin, Yaponiya, Malayziya və Cənubi Koreya dövlətlərinin xüsusi çəkisinin dinamik olaraq artması müşahidə olunur.

Avropa dövlətləri arasında Azərbaycana məişət əşyalarının idxalında İtaliya və Türkiyə dövlətləri böyük üstünlüyə malikdirlər. Xüsusilə, oturmaq mebellərinin və ağacdən hazırlanmış ofis, mətbəx, yataq mebelləri, digər mebellərin böyük hissəsi yuxarıda adlarını göstərdiyimiz ölkələrdən Azərbaycana idxal olunaraq böyük məbləğdə valyutanın respublikamızdan xaricə axmasına səbəb olur.

Ölkələr üzrə məişət əşyalarının idxalının strukturunun təhlili göstərir ki, 2018-ci ildə respublikamıza idxal olunan oturmaq mebelləri üçün 24,381,8 min ABŞ dolları sərf edilmişdir. Bunun da 11,547,6 min dolları Türkiyənin, 3,505,6 min dolları İtaliyanın payına düşür. (cədvəl 10) Eyni vəziyyət Azərbaycanın məişət əşyaları bazarına gətirilmiş ağacdən hazırlanmış ofis, mətbəx, yataq mebellərinin idxalında da özünü büruzə verir.

Əsas məişət əşyalarının, o cümlədən məişət kondisionerlərinin respublikamıza idxalının mövcud durumu əsasında onların strukturunun ölkələr üzrə nəzərdən keçirilməsinin böyük praktiki əhəmiyyəti vardır. (cədvəl 4).

Cədvəl 4

2012-2018-ci illərdə ölkələr üzrə Azərbaycana idxal olunan məişət kondisionerləri (ədəd)

Ölkələr	2012-ci ildə		2018-ci ildə		
	Miqdarı, ədəd	Məbləği, min \$	Ölkələr	Miqdarı, ədəd	Məbləği, min \$
Çin	5286,0	1256,6	Çin	115126	26580,8
Koreya Respublikası	2605	928,7	Özbəkistan	12529	2450,9
Yaponiya	140	39,4	Tailand	4909	3147,5
Türkiyə	11430	3392,7	Türkiyə	2261	589,7
İsveçrə	1185	569,8	BB və Şimali İrlandiya	1108	639,2
Malaziya	1098	138,9	Malaziya	803	302,7
Belçika	259	214,1	Yaponiya	659	644,0
Fransa	120	516,4	İtaliya	226	109,7
Tailand	207	120,6	Koreya Respublikası	209	170,3
BƏƏ	305	168,0	Çexiya Respublikası	132	73,2
Estoniya	263	34	-	-	-
Digər ölkələr	253	170,4	Digər ölkələr	59	256,1
Cəmi	23151,0	7549,6	Cəmi	13021	34964,0

Cədvəl Azərbaycannın Xarici Ticarəti statistik məcmuəsi əsasında tərtib olunmuşdur. Bakı, 2012-2019, səh, 257, 199.

Cədvəldəki məlumatlardan görüldüyü kimi, respublikamıza məişət kondisionerlərinin idxal coğrafiyası çox genişdir. Həm də ölkəmizə qloballaşmanın təsiri altında məişət əşyalarını, o cümlədən məişət kondisionerlərini ixrac edən ölkələrin strukturunda nəzərəcarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir [4]. 2012-2018-ci illərdə Azərbaycanda məişət kondisionerlərinin idxalında Çin, Türkiyə və Malayziya dövlətləri öz mövqelərini saxlaya biliblər. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, təhlil apardığımız illərdə Azərbaycana Çindən idxal olunan məişət kondisionerlərinin məbləği 20 dəfədən çox artmışdır. Qonşu Türkiyədən Azərbaycana idxal olunan məişət kondisionerləri isə həm kəmiyyət, həm də dəyərlə xeyli azalmışdır.

Azərbaycanda məişət əşyalarının idxalı sahəsində Özbəkistan, Çexiya, İtaliya, Misir, Xorvatiya, Rumıniya kimi dövlətlərlə əməkdaşlıq artan tempə inkişaf etməyə başlamışdır. Eyni vəziyyət məişət soyuducularının, paltaryuyan maşınların, telefon aparatlarının, mobil və digər simsiz aparatların, televiziya, radio qəbuledicilərinin, müxtəlif yumşaq mebellərin idxalında Çin dövləti öndə gedir. Yalnız oturmaq və yumşaq mebellərin respublikamıza idxalının strukturunda Türkiyə öndə gedir. Belə bir faktı göstərmək yerinə düşər ki, Azərbaycana məişət əşyalarının idxalında Asiya dövlətləri Avropa ölkələrinə nisbətən üstünlüyə malikdirlər. Bu səbəbdən də ölkəmizdə məişət əşyaları istehlakçılarının istifadəsində xarici görünüşü cəlbedici olan Çin və digər Asiya dövlətlərində istehsal olunan, lakin birdəfəlik istehlak xarakterinə malik, təmir olunmayan texniki vasitələr yararsız hala düşür. Bu isə əhalinin ailə büdcəsinə mənfi təsir göstərir. Yaranmış vəziyyət əsas verir qeyd edək ki, respublikamızda əhali tərəfindən geniş istifadə olunan məişət əşyalarından tozsoranların, paltaryuyan maşınların, soyuducuların daxili bazarda ehtiyaclarını nəzərə almaqla məhdud seriyalarla onların Azərbaycanda istehsalını təşkil etmək məqsədəuyğun olardı. Respublikamızda məişət əşyalarının bütün növlərinin idxal yolu ilə ölkəmizə gətirildiyini və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının Strateji Yol Xəritəsində istehsalı və ixracı olmayan məhsulların istehsalının artırılması vəzifəsinin yerinə yetirilməsi qeyd etdiyimiz problemin həllinə kömək edəcəkdir.

Nəticə

• Hesab edirik ki, respublikamızda məişət əşyalarının istehsalını təşkil etmək və onları Azərbaycan brendi kimi dünya bazarına çıxartmaq üçün mühüm stimullaşdırıcı vasitələrdən biri kooperativ razılaşmalar ola bilər. Kooperativ razılaşmada bəzi hallarda dərhal gəlirli nəticə tələb olunur. Lakin burada dövlətin işlərin gedishinə nəzarət etmək hüququ var və sazış iştirakçılarının hüquqları və sərmayələri obyektiv surətdə bölüşdürüldüyü üçün burada şəxsi amillərin rolu sıfıra enir. Hesab edirik ki, kooperativ satış qurumları arasında istehsalın təşkili, birgə investisiya və alınmış mənfəətin bölgüsü formasını müəyyən etməyə imkan verdiyi üçün, ondan səmərəli stimullaşdırıcı mexanizm kimi istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

• Fikrimizcə, respublikamızda istehsalı və ixracı olmayan məhsulların təşkili üçün az faizli, uzunmüddətli, yaxud güzəştli kreditlərin verilməsi məqsədəuyğundur. Həm də banklar tərəfindən kreditlərdən vaxtında borclarını ödəyən abonentlərə 5 il üçün götürülmüş kreditin son ilinin 2-ci yarısına düşən hissəsinin sahibkara güzəşt edilməsi iştirakçı mülkiyyətinin marağının güclənməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, banklardan kredit götürən sahibkarların sayı artır. Nəticədə kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi respublikamızda sənayenin strukturunda yeni sahələrin yaranmasına, daxili bazarın məişət əşyaları seqmentinin yerli istehsal hesabına formalaşmasına kömək edəcəkdir.

• Stimullaşdırma sistemindən göstərdiyimiz formada istifadə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müxtəlif ölkələrdən respublikamıza daxil olan soyuducular, paltaryuyan maşınlar və tozsoranlar üçün yerli məişət əşyaları istehsalı öz rəqabət qabiliyyətini lazımi səviyyəyə çatdırmaq vaxtadək sətir idxal kvotalarının tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Problemin qeyd etdiyimiz qaydada həlli daxili bazarda yerli sahibkarlar tərəfindən istehsal edilmiş məişət əşyaları ilə xaricdən ölkəmizə gətirilmiş eyni məhsullar arasında azad rəqabət əsasında əhalinin tələbatının ödənilməsinə kömək edəcəkdir.

• Azərbaycanda istehsal ediləcək məişət əşyalarının texniki və iqtisadi göstəricilərinin xaricdə istehsal olunmuş eyni vasitələrdən geri qalmadığını beynəlxalq səviyyədə nümayiş etdirmək üçün reklamın stimullaşdırıcı mexanizm kimi rolu gücləndirilməlidir. Şübhəsiz, bu problemin həllində dövlətin imkanlarından istifadə edilməlidir. Çünki, ölkəmizdə məişət əşyaları istehsalı təzə sahə olduğu üçün onun məhsullarının dünya bazarında təbliği üçün yerli şirkətlərin maliyyə imkanlarının məhdudluğu ümumi işin səmərəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Elə buna görə də respublikamızda istehsal ediləcək məişət əşyalarının beynəlxalq səviyyədə müxtəlif informasiya vasitələri ilə reklamlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Eyni zamanda müxtəlif sərgilərdə, yarmarkalarda Azərbaycan istehsalı olan məişət əşyalarının reklam edilməsinə diqqət gücləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın Xarici Ticarəti statistik məcmuəsi s.31, 49,55,76,77,199,257.
2. G.Gənciyev, A.Qurbanzadə. İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. “Kooperasiya” nəşriyyatı. Bakı-2003, s. 102-105.
3. G.Gənciyev. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. “Maarif” nəşriyyatı, Bakı-2012, s. 396.
4. Stiqlis C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Xəzər Ekspres, Bakı, 2004. S.317

*Севда Мазахим кызы Сулейманлы докторант, Азербайджанский Университет Кооперации*

Вопросы совершенствования структуры импорта в Азербайджане

Резюме

В статье рассматриваются общие вопросы и выявляется роль импорта в формировании и развитии потребительского рынка в республике. Анализируется структура импорта бытовых изделий в республике и обосновывается предложения по смягчению зависимости и экономики от импорта в Азербайджане.

*Ключевые слова: потребление, рынок бытовых изделий, формирование, импорт, умещение, поток валюты, диверсификация, потенциал, эффективность, использование, динамическая.*

*Sevda Mazahim Suleymanly  
doctoral student, Azerbaijan Cooperation University*

### **Issues improving the structure of imports, while Azerbaijan**

#### ***Summary***

The article examines the community issues and identifies the role of imports in the formation and development of the consumer market in the republic. The structures of the import of household products in the republic are analyzed and the proposal on the wetting of the dependence of the economy on imports in Azerbaijan is substantiated.

*Key words: consumption, household goods market, formation, import, appropriation, currency flow, diversification, potential, efficiency, use, dynamic.*